

KAZAKİSTAN'DAKİ ULUSAL HAREKETLER VE BOLŞEVİK DEVRİMİ

Haluk ÖLÇEKÇİ

Ahmet Yesevi Üniversitesi

ÖZET

20. yüzyılın başlarında yaygın bir kültürel ve politik patlamaya şahit olan Orta Asya Türk halkları, Çarlık Rusyası'nın yıkılışı ve Bolşevik Devriminin en ateşli günlerinde bağımsızlık mücadelesi verdiler. Günümüz Orta Asyası'ndaki koşullarla paralellikler arz eden bu yıllar, Türk halkları için bir çok yönden önemli değişikliklerin yaşandığı olağanüstü bir dönemdi. Çarlık Rusyası döneminin kapalı toplum yapısı, merkezî otoritenin zayıflaması ve ideolojik rekabet ve kargaşanın etkisiyle çözülmeye başlamış; varlıklarını hissettirmeye başlayan Türk aydınlarının da etkisiyle halk arasında da bir uyanış başlamıştı. Bu dönemde genişleme eğilimi gösteren ulusal şuurun aşiret geleneklerini aştığı görülebilmekteydi. Böylesi bir dönemde bir Kazak ulusçu partisi ön plana çıktı. Alaş Orda adıyla kurulan bu parti, Orta Asya'da özgür bir Türkistan kurulmasını talep ediyordu. Alaş Partisi etrafında gelişen Kazak bağımsızlık hareketi ve Türkistan'daki diğer bağımsızlık girişimleri, Bolşevik Devrimiyle beraber yeni bir şekil almaya başladı. Bu sırada Beyaz ve Kızıl Ordunun iç savaşları İdil-Ural Türklüğünden Türkistan'a kadar neredeyse

tamamıyla Türk yurtlarında cereyan ediyordu. Bu savaşta tarafsız kalamayan Türk halklarının bağımsızlık çabaları, Kızıl Ordunun savaştan galip çıkmasının ardından uzun sürmedi. Bolşeviklerin iç savaş sırasında halkların kardeşliği, hürriyeti gibi büyük vaatlerine karşılık, yeni rejim gerçek yüzünü göstermekte gecikmedi ve Çarların halkları hapsetme geleneğiyle yeniden bağlandı. Komünizm ideolojisi tamamen Rus emperyalizmine hizmet eden bir dikta yönetimi oluşturdu. Egemenlik çabası Çarlık Rusyası'yla aynıydı, ancak şimdi halkları yönlendirmede çok daha ustalaşmış ve ideoloji sayesinde aşırılıklarını haklı göstermenin aracını bulmuştu. Bolşeviklerin, komünizmi buna en az hazırlıklı olan bir topluma kabul ettirme çabaları, Asya'daki "uluslar sorunu"nun çözüm sürecinde komünist ideoloji için bir kuramsal sorun olarak kaldı. Bugün bağımsız çok sayıda devletin yerini aldığı Sovyetler Birliği, gerçekleştirmek istedikleri ile birlikte yok olurken, bu sorun da kendiliğinden çözülmüş oldu.

Anahtar Kelimeler:

Ulusal Hareket, Bolşevik Devrimi, Alaş Partisi, Kızılordu, Rus Emperyalizmi

Giriş

Orta Asya'nın ve Kafkasya'nın bağımsız yeni Türk Devletleri, bugün dikkat ve sabırsızlıkla izlediğimiz reform hareketlerini gerçekleştirmeye çalışırken, aslında bu yüzyılın başında başlattıkları bağımsızlık hareketlerini tamamlıyorlar. Yüzyılın başında parçalanma sürecine giren Çarlık Rusyası'nın kalıntıları arasında filizlenmeye başlayan Türkistan bağımsızlık hareketleri Bolşevik Devriminin ardından başarısızlığa sürüklenirken; o zaman arzusuyla istenilen bağımsız devletler ancak bugün birer gerçek oldular; Türk halklarından çalınan bu dönemden geriye fazladan bir Sovyet deneyimi kaldı. Sovyet deneyiminin bıraktığı miras ise, komünist rejimin etkisiyle halkın siyasal yapıya ve karar mekanizmasına büyük ölçüde yabancılaştığı bir toplumsal yapı oldu. Üstelik eski kimliklerini koruma çabalarına karşılık rejim tarafından ısrarla sürdürülen bir kimlik dayatması da yabancılaşmada önemli rol oynadı. Bağımsızlıktan sonra da, yeni rejimlerin çoğu siyasal yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerini korumakla meşgul olmaktan, halkı siyasal sürece katılmaya teşvik etmekle hiç ilgilenmediler ve yabancılaşmanın artmasına katkıda bulundular. Bir Özbek gazeteci şöyle soruyor:

"Kuran'ı unutmuşken ve beri yandan komünist de olamamışken, nasıl yapıp da geçmişteki yaşamı biraz olsun yeniden canlandıracağız" (Cagnat, vd. 1992: 260).

Bağımsızlık yıllarıyla beraber doruğa ulaşan bu yabancılaşma, Orta Asya Türk halkları arasında bir kimlik arayışını da beraberinde getirdi. Bunun ilk ortaya çıkış şekli ise Bolşevik Devrimi öncesi kültürel mirasa yönelik şekilde oldu. Bu miras hareketi yakın bir zaman öncesine kadar, temel olarak büyük ataları keşfetmekten ibaretti. Yani hükümdarları, bilginleri, şairleri, din filozoflarını ve diğerlerini. Şimdi ise bu ilgi devrim öncesinin halkına, daha doğrusu "fakir halka", "kara halka", yani Ruslaştırılmamış ve batılılaştırılmamış kitleye doğru kaymaktadır. Kazakistan ve tüm Türkistan'ın yeni kimlik arayışlarına yön verebilecek ürünlerin ortaya konduğu 1900'lü yılların hemen başı ile Bolşevik Devrimini izleyen yıllar, günümüze benzer hareketliliği ile dikkatimizi çekmektedir. Rusya'daki Türkler

arasında yaygın bir kültürel ve politik patlamaya şahit olan 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kısmen toplumlarına da yansıyan bir hareketlilik içerisinde giren Türk aydınlarının varolma savaşları, Bolşevik Devrimi ve ardından yeni rejimin ulusal kimliğe yönelik dayatmaları makalemizin konusunu oluşturmaktadır. Makale, daha çok 20. yüzyılın başındaki Kazak toplumu etrafında yoğunlaşmakla birlikte, özellikle o dönemde birbirinden pek fazla ayrılması mümkün olmayan bir coğrafyanın, yani büyük Türkistan'ın tamamını ilgilendirmektedir.

Kazak Toplumundaki Uyanış

Sovyet tarihçileri, ihtilal öncesinde Rus hakimiyetindeki Türk-İslâm toplumunun oldukça hareketsiz günler geçirdiğini belirtirler. Rusya'daki Türk halkları o sırada yabancıların ortasında yaşayan tüm diğer topluluklar gibi din ve gelenek bağlarına çok sıkı sarılmış bir şekilde ve çevrelerinden gelen baskının her gün arttığını görerek yaşıyorlardı. Çevredeki Hristiyanlar, onları kendilerine karşı direnen topluluklar olarak görüyorlardı. Bu yüzden bu Türk toplulukları birleşmek zorunda kalıyorlar, aralarındaki küçük kavgaları da unutuyorlardı. Bu halkları bir arada tutan en önemli faktör ise, henüz sönmemiş olan geleneklerdi. Söz konusu dayanışmanın getirdiği birliğe rağmen, koordine olmuş bir toplumdan bahsetmek zordu. Toplum temelde ailelere dayanıyordu. Geniş ve köklü aileler ataerkil görüntüde ve bazen poligami kurallarıyla bir saltanat havası içindeydiler. Parçalanmamış büyük aile geleneği ulusal şuurun uyanmasında fazla yardım sağlamıyordu. Ancak bu aile düzeninde zayıflama da görülüyordu. Bazı durumlarda aileler kendi aralarında birleşiyor ve "aile grupları" meydana getiriyorlardı. Bu durumda taraflar, eskiden yaşamış olan atalarının aynı babadan gelen kardeşleri olduklarını dile getirirlerdi. Kan bağı daha çok eski çağlarda yaşamış bir aile büyüğüne ulaşıyordu. Bu gibi durumlarda, iddia edildiği gibi kan bağı gerçek olduğu zaman topluluk ekonomik ve politik güç taşıyan mükemmel bir birlik olup çıkıyordu. Canlı ve hareketliydi. Kabileler toplanıp aşiret oluyor, aşiretlerin birliğinden de ordu doğuyordu. Ordu, sınıfsız bir toplumdur. Rus devriminin arifesinde özellikle Kazak toplulukları yığınlar halinde bu görüntüyü taşıyorlar, canlı

göçebe gelenekleri içinde yaşıyorlardı.

Bütün bunlara rağmen 20. yüzyılın başında Kazaklar'da genişleme eğilimi gösteren bir ulusal şuurun aşiret geleneklerini aştığı görülmekteydi. Eski göçebe imparatorlukların izlerini taşıyorlardı ve üstelik dil birliğine sahiptiler. Kazak dili bir kaç önemsiz şive farkının ötesinde birliğe kavuşmuştu. Yeni dil, 19. yüzyılın ortalarında halk ağzına dayanarak edebi şekil kazanmış, geleneksel şiveleri yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştı.

Kazak steplerinde toplumun liderliği feodal asillerin elinde bulunuyordu. Ulusal burjuvazi henüz çok genç ve çelimsizdi, varlığını duyuramıyordu. Bir yandan ekonomik ve kültürel baskılar ile mücadele ediliyor, diğer yandan Rus kırsal kolonizasyonu ile uğraşılıyordu. Bu iki yönlü uğraşı, Kazak entelektüellerini ister istemez Rusya'ya doğru itmekteydi. Hemen tamamı Rus eğitiminden geçmiş bu entelektüeller, Rus modelini Batının temsilcisi olarak görüyorlardı. Politik alanda Rusya'ya karşı direniyor, ama aslında ona yaklaşıyorlardı.

Alaş Partisinin Kurulması

1916 isyanının yarattığı siyasal kargaşada bir Kazak ulusçu partisi ön plana çıktı. 1905'te bir avuç Kazak aydınının Alaş Orda adıyla kurduğu bu gayri resmi parti, Orta Asya'da özgür bir Türkistan kurulmasını talep eden ilk ulusçu partidir. Alaş Partisi'nin gizli çalışmaları, daha çok Kazak Türklerini eğitim sahasında aydınlatma yönünde oldu. Ulusal hükümet kurma yolundaki fikirlerini ise çıkardıkları gazetelerde olgunlaştırdılar. 1907'de yayına başlayan *Kazak Gazetesi* ve 1911'de yayınlanan *Ayqap* dergisi, Kazakların politik alanda uyanmalarında önemli rol oynadı. 1913'te ilk sayısı çıkan *Kazak* adlı gazetenin sahibi Mustafa Orazay, başyazarı Ahmet Baytursun idi. Her ikisi de Alaş Partisi kurucuları ve rehberlerinden idiler (Baysun, 1945). Bu tür yayınların meyvesi kısa zamanda görülmeye başlandı. Alaş Orda'nın safları sıklaşmaya, bir çok genç Kazak aydını Alaş Orda'nın etrafında toplanmaya başladı (Engin, 1976: 78). Partinin kurucuları Kazak ulusçuluğunun ilk tohumlarını atanlardır ve yazdıkları, bugün Kazak kimliğinin yeniden

doğuşunda önemli bir rol oynamaktadır.

1905 yılında ilk toplantıların yapıldığı Orenburg ve Almatı'da partinin kurucuları olarak ön plana çıkan Alihan Bükeyhan ve Ahmet Baytursun, 19. yüzyılın büyük Kazak reformcularından Çokan Velihanov ve Abay Kunanbay'ın yolunda yetişmişlerdi. Cengiz Han sülâlesinden, Bükey kabilesine mensup bir han ailesinin çocuğu olan Alihan Bükeyhan (1869-1932) tarihçi, iktisatçı ve folklorcu olarak büyük bir kabiliyetti. Kazak ulusal hareketinin yönetimini ele geçirmeden önce Stepler Genel valiliği kadrosu içinde bir Rus devlet memuruydu. Gençliğinde Rus sosyalist fikirlerinden etkilenmişti. Sonraları Kons-titüsyonel-Demokrat Parti liberallerine yanaştı. Çar polisi tarafından iki defa ulusçu davranışlar dolayısıyla hapse atılan Bükeyhan, birinci ve ikinci Duma'da bulundu. Bükeyhan, Alaş Orda'da Sovyetler'e karşı sürdürdüğü mücadelenin ardından, yeni rejim içerisinde bir süre görev yaptı ve Stalin'in yerel seçkinleri temizleme kampanyasının ilk kurbanlarından birisi oldu. Kazak Argın aşiretinden şair, dilci, eğitimci ve siyasetçi olan Ahmet Baytursun (1873-1937) ise, eğitimini Orenburg Öğretmen Okulunda yapmıştı. Politika hayatına atılmadan önce öğretmenlik yaptı. Baytursun, Kazak ulusal hareketinin vazgeçilmez şefleri ve Alaş Orda Partisinin kurucuları arasındaydı. Alaş Orda'nın Bolşeviklerle anlaşmasının ardından o da komünist partisinde yer aldı, ancak aşırı ulusçu karakterini bozmadan uzun yıllar sağ fraksiyonu oluşturdu. Büyük temizlik hareketlerinde ortadan kaldırıldı.

1905'te Karkaralı'da 14.500 delegenin katılımıyla toplanan kurultayda, Alaş'ın önde gelenlerinden Mağcan Cumabay ve Ahmet Birimcan gibi konuşmacıların ikna edici konuşmalarıyla Türkçü görüşler tasvip görererek (Çağatay, 1986: 32-35); Rus hükümetine karşı din hürriyeti, toprak mülkiyeti gibi ulusal konular görüşüldü (Altay, 1987: 28-29; Togan, 1981: 346).

1906'da Kazalı'da yapılan toplantıda ise şu maddeler kararlaştırıldı:

1. Din hürriyeti
2. Kazakların toprağa sahip olma hakları
3. Damga usulüne tabi olmadan göl ve ırmaklardan balık avlama hakkı
4. Otlaklara ait sınırlamaların kaldırılması
5. Aile işlerine bakmak için kadınlar tayini (El-

Farabi, 1993: 57; Engin, 1976: 78-79).

900'ü aşkın bir delegeyle Moskova'da toplanan Rusya Müslüman Halkları Kongresi'nden sonra (Ilgar, 1990), 5-13 Aralık tarihleri arasında Orenburg'ta toplanan Üçüncü Kazak Kurultayı'nın ardından Kazakistan'ın muhtariyetinin ilanına ve Semey şehrinde hükümet kurulmasına karar verildi ve önceki ulusal partiye olduğu gibi hükümete de "Alaş Orda" diye ad kondu. Bu ad altında Alihan Bükeyhan'ın önderliğiyle Kazak ulusal partisi, gerçek bir siyasi parti sıfatıyla meydana geldi. Ancak Rus okullarında eğitim gören aydınların bir çoğu, bu hükümete ulusal muhtariyet gayesinden daha çok, bolşevikliğe razı olmamak ve Kerenski hükümetine bağlılık göstermek amacıyla katılmışlardı. Dönemin önemli şahitlerinden Mustafa Çokay yayınladığı hatıratında, hükümet üyeliğine seçildiği gün bile, muhtariyet ilânı fikrine taraftar olmadığını, Kerenski hükümetinin düşmesinden sonra da, bu hükümetin temsilcisi sıfatıyla çalıştığını, fakat hiç bir kimseye dert anlatamadığını söylüyor (Togan, 1981: 367).

Temmuz 1917'de toplanan Alaş Partisi'nin resmi kurultayında, Rus sömürgeciliğine karşı açıkça tavır konarak şu kararlar alındı:

1. Rus muhacirlerinin Türkistan'a gönderilmesi hemen durdurulmalı.
2. Hükümet tarafından zorla alınan ve Rus göçmenlerine dağıtılan topraklar Türklere geri verilmeli.
3. Türklerin ve Rusların idari işleri ayrı olmalı.
4. Türkler ve Ruslar, kendi uluslarından olan hakimler tarafından yargılanmalı
5. Eğitim herkesin ana dilinde yapılmalı (Altay, 1987: 29).

İç Savaşın Ortasındaki Kazak Halkı

Beyaz ve Kızıl ordu arasındaki iç savaşın tam ortasında kalan Kazakistan ve Alaş Partisi, bu iki güç arasında gidip geldi. Aslında bu iç savaş daha çok Rusları ilgilendiren bir sorun olarak görünmesine karşılık, genellikle Rus toprakları dışında yaşandı. Böylece tüm Türkistan halkı gibi Kazaklar da, Alaş Orda da çok zor bir seçim yapma durumunda kaldılar. Şöyle ki, düşmanlardan biri veya diğeri ile kader birliği yapmak durumundaydılar. Tataristanlı Sultan Galiyev gibi

az sayıdaki liderler seçimlerini Bolşeviklerden tarafa yaptılar. Ancak büyük çoğunluk tarafsız gözlemciler olarak kalmayı yeğleyerek bu kritik kararı erteleme çabasına giriştiler, çünkü tarafların her ikisi de onlara aynı derecede sevimsiz geliyordu. Alaş Orda'nın lideri Ahmet Baytursun, o günkü durumlarını şöyle anlatıyor:

"Kırgızlar (Kazaklar) ilk ihtilali sevinç, ikincisini ise endişe ve korku ile karşıladılar. Bunun neden böyle olduğunu anlamak kolaydır. Birinci ihtilal onları çarın zalim rejiminden kurtararak, geleneksel özerklik umutlarını canlandırmıştı... İkinci ihtilali ise bir dikta rejiminin kurulmasıyla birlikte, sınır bölgelerindeki şiddet, yağma ve talan izledi... Kısaca buna tam manasıyla anarşi denir... Eskiden sayıları az da olsa Çarın bürokratları Kırgızlara (Kazaklara) baskı yapmışlardı. Bugün ise aynı tip insanlar veya başkaları Bolşevik kılığına girerek aynı rejimi sınırlarımızdan içeri sokmaya çalışmaktadırlar" (Quelquejay, 1988: 88).

Alaş Orda'nın Kazak birlikleri 1919 Martına kadar Komuş, Avksentev hükümeti, Orenburg, Ural ve Yedisu Kozakları gibi Beyaz güçlerle işbirliği yapmışlardı. Ancak bu süre içinde bunların Müslüman aleyhtarı stratejisi, onları hiç istemedikleri halde Bolşeviklerin kollarına attı. Mesela, Bolşeviklere karşı savaş için silah satmasını teklif eden Alaş Orda hükümetine, Beyaz, yani komünist olmayan Rus askerlerinin kumandanı Kolçak, General İvanov aracılığıyla yolladığı cevapta "Kazaklara bir tek silah dahi satmayacağız" diyerek, Kazak Türklerinden "her sene 6 milyon ruble" talep etmişti. Aynı Kolçak, 1918'in Ekim sonuna doğru "Alaş Orda Hükümetinin ezilmesi" için emir vermişti (Oraltay, 1973: 34). Bunun üzerine Ahmet Baytursun, daha başlangıçtan itibaren Sovyetler'in yanında çarpışan Kıpçak aşiretinin reisi Çağıldı ile Omsk'da gizlice buluştu. Bu toplantıdan sonra, Kazak birlikleri çarpışmayı bırakarak Kazakistan'ın merkezi bölgesindeki çöle çekildiler. Baytursun 1919 Haziran'ında Moskova'da yaptığı bir anlaşma ile Birleşik Sovyet Alaş Orda geçici hükümetini kurdu (Quelquejay, 1988: 95). S. Pestkowski'nin başkanlığında, A. Baytursun, A. Cangeldin, Mendeşev, A. Kulakov, J. Kaykus, Sedelnikov, S. M. Dimanstein gibi üyelerden oluşan "Kırgız (Kazak) İhtilal Komitesi" Kirevkom kuruldu. Kirevkom, sonra kurulacak olan, Kazak SSC'nin çekirdeği idi ve bu 1936

yılında gerçekleştirildi (Engin, 1976:100-105). Zeki Velidi Togan (1981), Kirevkom üyelerinin görüş ve siyaset bakımından birbirlerine zıt ve düşman kimseler olduklarını belirtiyor. Kirevkom'un 10 üyesinden beşi Kazak'tı. Fakat Kazak üyeleri arasında Baytursun'dan başka dördü kuklaları. Geriye kalanları ise gayrı Türk'tü.

Bolşeviklerle Zoraki İşbirliği

1920 Martında Orenburg'ta bir Komünist Parti kongresi düzenleyen Bolşevikler, Alaş Partisi liderlerini de katılmaya çağırdılar. Bolşevikler, henüz çok güçsüz oldukları Orta Asya'da Kazak ulusçularını karşılarına almaya cesaret edemezken, Lenin'in özerklik üzerine verdiği beyanatlardan yüreklenen Alaş liderleri, amaçlarına Bolşeviklerin aracılığıyla ulaşabileceklerini umuyorlardı. Alaş'ın, yaşamını sürdürmek için, iç savaşın galibine katılmaktan başka çaresi de yoktu; ayrıca kuzeydeki Rus nüfusunun Kazak topraklarını ikiye bölüp kuzey Kazakistan'ın Rusya'ya ilhakını zorlamasından da korkuyorlardı. Kazak ulusçuluğunun geliştigi günümüzde de yeni bağımsızlığına kavuşmuş olan Kazakistan'ın liderleri benzeri korkular taşımaktadırlar.

Bu arada daha 1918 yılında, Bolşeviklerle anlaşarak iş yapan yeni bir grup da oluşmaya başlamıştı. Bunlardan Çimkent Kazaklarından olan Turar Rıskulov, daha 1918 açlığı zamanında, halka yardım konusunda Bolşeviklerle işbirliği yaparak kendisini tanıtmıştı. Yine Kazaklar'dan Cangeldin, önceden Hristiyanlığı kabul edip idama mahkûm iken affedilmiş ve Bolşeviklere katılmıştı. Moskova Sovyet hükümeti, bu gibi kimseleri elde edip daha 1918 yılında Alaş Orda hakim bulunduğu zaman bile, Kazaklar arasında propaganda yapabiliyordu. Rusya Komünist Partisi, bu gibi kimselere yerli sol sosyalistleri ve komünistliğe eğilimli unsurları toplayıp ayrı Türkistan ve Kazakistan "komünist büroları" kurmaya izin vermişti. Alaş Orda, Sovyetlerle anlaştıktan sonra bu gibi insanlara önemli görevler verildi (Baysun, 1945).

Daha sonraları Sovyetlerin yerli halktan bir diğer dayanakları da, kimsesiz çocuklar oldu. Özellikle Sovyet politikaları sonucu ailelerini yitiren kimsesiz binlerce çocuk ve daha sonra savaş öksüzleri, Sovyet devleti tarafından toplanıp eğitildiler. Sovyet devleti, ulusal kökenleri ne

olursa olsun, bu öksüz çocukları kendisine en sadık hizmetkârlar haline getirdi. Askerler, polisler, gulag bekçileri ve parti yöneticileri içerisinde bu tür çocukların sayısı gittikçe arttı. SSCB'nin bu çocukları, kendilerinin ilk örneğini oluşturdukları, geçmişten kopuk bir komünist insanlığın kuruluşuna var güçleriyle yardımcı olacak tarzda, soydaşlarına karşı en küçük bir pişmanlık duymaksızın rejime hizmet ettiler. Bugün Orta Asya'daki bağımsız devletlerden ikisi olan Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ve Özbekistan'ın Devlet Başkanı İslam Kerimov, yetimhanelerde büyümüş ve daha sonra ülkelerinin parti sekreterliğine kadar yükselmiş iki örnektir.

Yeni kurulan Kazakistan Komünist Partisi (KKP) bir kaç on yıl boyunca Rusların egemenliğinde kaldı. 26 Ağustos 1920'de Özerk Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu ve Ekim ayında yeni cumhuriyetin Kurucu Sovyetler Kongresi, bir çok Alaş liderinin katılımıyla toplandı (El-Farabi, 1993: 83). Rus baskısı, Kazak steplerinde kendisini bir süre daha tam olarak göstermediğinden, Kazak Ulusçuları ile Sovyet rejimi arasındaki işbirliği 1920'li yıllar boyunca sürdü. Bunun içindir ki; 1925 yılına kadar Halkları Eğitim Komiserliği, basın ve bütün (Kazak) eğitim kurumları karşı devrimci ulusçuların kaleleri durumunda kaldı. Sovyet karşıtı oluşumun lideri Baytursun, o sırada Halkları Eğitim Komiseri idi ve arkadaşı Dulatov ile birlikte Kazak basınına yönlendiriyordu, ki bu kuruluş tamamıyla Alaş Orda ulusçularının denetimi altında idi (Komatsu, 1993).

Ne var ki, Stalin'in dürtüklemesiyle Rus komünistleri, kısa bir süre sonra, göçerlerin zorla iskânına ve çiftliklerin kolektifleştirilmesine karşı katı bir siyasal direniş gösteren Alaş üyelerini tasfiye etmeye başladılar. 1925'te KKP'den ilk atılan Ahmet Baytursun oldu; 1928 Nisan'ında başka bir kaç Alaş lideri de aşırı ulusçulukla suçlanarak idam edildi (Engin 1976:104). Kazakistan'da kurulan çalışma kampları ve gulaglara eski Alaş üyeleri sürüldü; bu sürgün yerleri kısa bir süre sonra, Stalin'in diğer cumhuriyetlerden gelen kurbanlarıyla doldu. Alaş Orda'nın eski ulusçu aydınları Parti'den ve Sovyetler'den kesin olarak uzaklaştırıldıklarında, A. Anuşkin isimli bir Rus yazar, onların Sovyet

rejiminin ilk yıllarındaki tutumlarını şöyle özetliyordu:

"1925 yılına kadar ulusal eğitim, basın kuruluşları, Kazak okulları, Halk Komiserliği karşı ihtilalci ulusçuluğun kalesiydi. Bunu anlamak için Baytursun ismini hatırlamak yeterlidir. Anti-Sovyet hareketinin başı, Eğitim Halk Komiseri "Narkom" olan bu şahıs, arkadaşı Dulat'la birlikte istedikleri gibi basını kullanıyorlardı. Buraları yüzde yüz Alaş Orda ulusçularının ellerindeydi" (Bennigsen, vd. 1981: 28-29).

Alaş Orda'dan gelen yoldaşlarının kovulmasından sonra dahi Kazakistan Komünist Partisi'nin içinde, Marksizm-komünizmi ulusçu açıdan ele alan önemli bir yerli yönetici grubu yer almıştır. Alaş Ordacıların aksine komünist olan Rıskulov, Mendeşev, Sadvakasov gibi isimler, her fırsatta Moskova'nın merkezîyetçiliğine karşı Kazakların muhalefetlerini ileri sürmeye devam ettiler.

Bolşevik Devrimi Ve Türkistan

1917 Bolşevik Devrimi olduğunda, Türkistan Rusya'nın en az bir yüzyıl gerisinde ve bir ekonomik bunalım içindeydi. Rusya, geleceğin ideolojisi olarak sosyalizmi amaçlarken, Orta Asya ulusçuluğun ve kapitalizmin ilk belirtilerini hazmetmeye çalışan kabileci ve göçebe bir toplum olmaktan yeni çıkmaktaydı.

İç savaş sırasında hem Kızıl hem de Beyaz ordular Türkistan'ın geri kalmışlığından yararlanmışlar, fakat İslâmın, kabileciliğin, ulusçuluğun ve sosyalizmin yerel seçkinler ve kitleler üzerinde ideolojik egemenliği ele geçirmek için kıyasıya savaştıkları bir iç devrimin ortasına yuvarlandıkları gerçeğini görememişlerdir. Bu durumun, 1991 Aralığında Sovyetler Birliği dağıldığında Orta Asyanın muhafazakâr rejimlerinin karşı karşıya kaldığı durumdan pek farklı olmaması dikkat çekicidir. O zaman da, yeni devletler kurulurken şiddetli bir ekonomik bunalım, ideolojik rekabet ve halk arasında bir uyanış vardı. Her iki devrim de uzaktaki bir Moskova'da başlatılmış, fakat birincisi yıllarca sürecek bir iç savaş ve büyük can kaybına yol açarken, ikincisi tek damla kan dökülmeden gerçekleştirilmişti. Birinci devrimde bağımsızlık, buna istekli olan Orta Asyalılardan esirgenirken,

ikincisinde, bu kez hayli isteksiz olan insanlara armağan edilmiştir. İki tarih arasındaki yetmiş dört yıllık komünist dönemde meydana gelen değişiklikler bu kadar büyüktür. Çarlık döneminin siyasetini devam ettirmekle birlikte, ondan çok daha başarılı olan Sovyetler, böylesine kısa bir süre içerisinde bu cumhuriyetlerdeki bağımsızlık isteğini ve ulusal değerleri ciddi ölçüde geriletmişlerdir.

1917'nin siyasal kargaşası sırasında yerli seçkinler son derece az sayıda ve bölünmüştü. Toprak ağaları, zengin tacirler, soylu ailelerin çocukları, mollalar, sofu tarikatlarının şeyhleri ve bazı kentli aydınlar ve öğretmenlerden ibaret bir geleneksel liderlik vardı (Raşid, 1996: 38). Orta Asyadaki bağımsız siyasal hareketlerin hiç birisinin başarılı olamaması, kısmen bu seçkinler grubunun kendi safları arasından tutarlı bir lider kadrosu çıkaramaması ya da daha geniş kitlelerden destek bulamamasındandır. Komünistler iç savaşta kazandıklarında, geleneksel seçkinlerin çoğu komünist sistemle işbirliğine giderek çarlıktan ulusçuluğa, oradan da sosyalizme tek bir kuşak içinde siyasal bir geçişi gerçekleştirmiş oldu. Bu sürece katılmayı reddedenler ise yukarıda belirtildiği gibi istisnasız olarak Stalin tarafından öldürtüldü.

Endüstriyel sermayenin en üst seviyeye ulaştığı Orta Rusya'da işçi sınıfının diktatörlüğüne dayanan bir Sovyet rejiminin yerleşmesi doğaldı. Hatta bunun Avrupa'ya doğru genişlemesi bekleniyordu. Ancak, bu rejimin daha yeni ticaret kapitalizmi devresine ulaşan geniş çapta göçebe Türkistan'a uygulanması mümkün görünmüyordu. Bu yüzden Türkistanlı aydınlar proleter diktatörlüğünü reddediyor, sınıf mücadelesini ise bazı feodal güçler gibi pek az düşmanı sindirmek için sınırlı kullanmak istiyorlardı. Bunlara göre, kendi toplumları birbirinden tamamen kopmuş sınıflardan meydana gelmiyordu; aksine tümüyle baskı altında kalmış büyük bir toplumdur. Bu dönemin Türk aydınları için bir numaralı konu, ülkelerini yabancı işgalcilerden temizlemektir. Batılı ya da Rus, kim olursa olsun çekip gitmeliydi. Bu sonucu beklerken, toplum içindeki sınıflar kavgasına pek aldırıyorlardı. Hatta, ulusal şuuru yavaş yavaş yok ederek onun yerine sınıflar şuurunu getirmenin Türk halkları için gereksiz ve tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı. Türk

halklarının proleter diktatörlüğüne karşı çıkışları bizzat Sovyet Hükümetince düzenlenen Bakü Kongresi'nde (1-18 Eylül 1920) açıkça ortaya konuldu. Batıda devrimin başarısızlığa uğramasından sonra, Bolşevikler büyük bir umutla yüzlerini doğuya çevirmişlerdi. Lenin o dönemde, batının hakkından doğuyla geleceklerini, Avrupa ülkelerinde kaybetmiş olduklarının yüz katını çıkartacaklarını söylüyordu. Bu yöndeki ilk girişim Eylül 1920'de toplanan Bakü kongresi oldu. Kongreye köleleştirilmiş halk yığınlarının hemen tümü de Müslüman olan 1891 temsilcisi çağrıldı. Tüm Müslüman devrimci örgütlerinin temsilcileri ve Türkiye Türkleri, Hintliler, iranlılar ve Endonezyalılar dahil, diğer Asyalı komünistler Bakü'deki kongreye katıldılar (Belgeler, 1990). Ancak kongredeki üyelerin tavrı, tam olarak Bolşeviklerin bekledikleri gibi değildi. Türkistanlı bir devrimci olan Narbutabekov, bir çok delegenin beklentilerini, "Doğu, batı olmadığı gibi; Müslümanlar da Rus değildir. Milyonlarca Müslümanın komünist rejimi kabullenmesini istiyorsak, onların koşullarına uydurmak zorundayız" (Raşid, 1996: 41) şeklinde dile getirmişti. Orta Asya'dan gelen komünistler, kendi "Müslüman Komünist Partileri "ni kurma hakkını talep ettiler. Bolşevikler bunu reddederek, ileride tüm Bolşevik-Müslüman ilişkilerini şekillendirecek bir karar tasarısını kongreden geçirdiler. Karar, "belirli bir devletin tüm uluslarından proleterler için tek bir parti ve tek bir bölünmez proleter kolektif üzerinde ısrar ediyordu. Bolşevikler, ayrı bir Müslüman komünist partisini ya da o günlerde tanımlandığı şekliyle Müslümanların ulusal komünizmini ideolojiden sapma olarak görüyorlardı. Bakü kongresi, ulusal hareketlerin arka plana atılması ve komünist ihtilalin önünün açılması için atılan önemli bir adım oldu (Bennigsen, vd. 1981: 145). Ancak, iç savaş süre giderken Orta Asya'yı karşılarına almak istemediklerinden bu konuyu yumuşatarak geçiştirdiler: Çünkü 250 binden fazla Müslüman, kızıl orduya kaydolmuş bulunuyordu.

Ulusal komünizmin klasik şemaya sokulamaması nedeniyle Sovyet yöneticileri, ciddi bir kavrayışsızlıkla, bu tip devrimin olanaklarını gözardı etme ve hatta Orta Asya'da çoğu kez Çarlık yayılmacılığının geleneksel yöntemlerine yeniden başvurarak bunu frenleme eğiliminde oldular

(Cagnat, vd. 1992: 165). Sovyet bürokrasisi bakımından, uluslararası devrimci özelemler ile kendi dar çıkarlarını özdeşleştirmeye başlamak söz konusuydu. Rusya dünya devriminin öncüsü olduğuna göre, Rusya'ya yardımcı olan her şeyin, bu dünya devrimine de katkıda bulunuyor olması gerekirdi ve bürokrasi Rusya'yı temsil ettiğine göre, bürokrasiye yardımcı olan her şeyin Rusya'yı destekliyor olması gerekirdi. Bu şekilde, Kremlin bürokrasisi, Rusya dışındaki halk hareketlerini, kullanılacak bir takım araçlar olarak görmeye başlamıştı (Chaqueri, 1984).

Müslüman komünist partisinin en önde gelen savunucusu sayılan ve komünist hiyerarşisinde en yüksek kademeye yükselmiş Müslüman unvanlı Tatar Mirseyit Sultangaliyev'e göre de, Müslümanların büyük Rusya şovenizmine karşı tek güvencesi, yerel koşullara karşı daha duyarlı olabilecek ayrı bir Müslüman komünist partisinin kurulmasıydı (Muhammedi, 1993).

Marksizm-Leninizm ve Uluslar Sorunu

Rusya'da 1905 devriminin başarısızlığı üzerine Rus olmayan kitleleri kazanmak amacıyla, kendi kaderini tayin hakkı devrimci programın önemli dayanaklarından biri olarak Lenin tarafından ortaya kondu. Asya'da sömürgecilik karşıtı hareket ve kendi kaderini tayin meselesi Fransız ve İngiliz sömürgeciliğinin kapısını çalmaya başlamıştı bile. İran'daki 1906 devrimi, 1908 Jön Türk hareketi, 1912 Çin devrimi ve Hint ulusçuluğunun ilk kıpırdanışları, Asyalı devrimcilere yeni bir siyasal itme gücü sağlıyordu. Bu değişimlerin farkına varan Lenin, kuramsal alanda zamanının tüm Marksistlerinden ileri giderek, ancak küçük ulusların ayrılmasına izin vermekle daha büyük ulusun özgürce ve gönüllü bir birliği olanaklı kılabileceğini ısrarla ileri sürmüştür. "Biz ulusların gönüllü birliğini, herhangi bir zorlamaya imkân vermeyen bir birliği istiyoruz... Öyle ki, yüzyılların güvensizliğini silme imkânı doğsun" (Atmaca, 1978). Lenin, Stalin'in de imzaladığı tarihi 24 Kasım çağrısında şöyle sesleniyordu: "Çarların ve Rusya'nın zalimlerinin camilerini ve tapınaklarını yıktığı, inançlarını ve geleneklerini alaya aldığı sizler! İnançlarınız ve adetlerimiz, ulusal ve kültürel kurumlarımız bundan böyle özgür ve dokunulmaz olacaktır. Ulusal yaşamınızı

özgürce ve müdahalesiz olarak örgütleyin. Bu sizin hakkınız (Braker, 1988: 221; Emin, 1984: 4). Biliniz ki sizin haklarınız, Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi, güçlü devrimin ve onun organlarının, işçi, asker ve köylü temsilcileri Sovyetlerin koruması altındadır... Haydi bu devrimi destekleyiniz..." (Cagnat, vd. 1992:139). Aynı şekilde, Halk Komiserliği Konseyi tarafından yayınlanan "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesinde de şu haklar sıralanıyordu:

1. Bu halkların eşitliği ve egemenliği;
2. Ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı da içinde olmak üzere kendi kaderini özgürce belirleme hakkı;
3. Ulusal ve ulusal-dinsel düzeydeki tüm ayrıcalıkların ortadan kaldırılması;
4. Rusya topraklarında yaşayan ulusal azınlıkların ve etnik grupların özgürce gelişmesi (Kinmer, 1997:112; Emin, 1984: 4; Atmaca, 1978).

Sovyetlerin, halkların etkin yardımına gereksinim duyduğu bir çağda verilen bu vaatler, son derece oportünistti. Lenin iktidara gelince ne herhangi bir ulusun Rusya'dan kopmasına izin verdi, ne de böyle bir iradeyi ifade etmesine olanak tanıdı. Stalin de emekçi sınıfın çıkarlarını temsil etmediği gerekçesiyle, kendi kaderini tayin hakkını meşru bir hak olarak kabul etmedi. Stalin, dünya devriminin aleyhine, Rus geleneği yoluna girdi. Korkunç İvan ve Büyük Petro'nun yolundan ilerleyen bu otokrat, tek ülkede sosyalizmi vazederek, Çarlardan miras kalmış bürokratik, askeri ve polisiye aygıtı mükemmelleştirerek, federalizm görüntüsü altında halkların zindanını yeniden oluşturdu ve imparatorluk özgüllüğüyle yeniden bağlandı. Sovyet olgusunu iyi bir biçimde anlayabilmek için, imparatorluk çağında oluşmakta olan bu türdeş olmayan kaynaşımın ve karışımın, "Marksist katalizle" oldukça ani bir biçimde gerçekleştiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Sonuçta Marksizmin kendisi de, Rus gerçekliğine uygulanır uygulanmaz, Rus insanının müdahalesinden kaynaklanan bir başkalaşıma uğradı. Böylece, eski Gürcü papaz okulu öğrencisi Stalin'in katkılarıyla, Rusvari Marksizm-Leninizm de yerel halklardan çok Ruslara özgü misyonerleri, haccı, tapınma biçimleri, aforozları oluşturuldu (Cagnat, vd. 1992: 139). Başlangıçta, Çarlık Rusya'nın idaresinden bıkkınlık gösterip kendi hükümetlerini kuran ve bağımsızlık ilan

eden bir çok bölgenin bağımsızlıklarını tanıyan Sovyet yönetimi, yeteri kadar kuvvet topladıktan sonra, bu ülkeleri yeniden egemenlik altına alma yoluna gitti (Sager, 1963: 6). Sovyet liderlerinin bağımsızlık vaatleri, sadece ulusları avlamak için söylenmiş bir kaç sözden ibaretti. Bu yüzden Lenin, "vaatler tıpkı pasta kabuğu gibidirler, bunların yapılış sebepleri önünde sonunda kırılmak içindir" demektedir. Yine aynı şekilde Stalin de, şu sözlerle Türkistan halkına verdikleri sözlerin güvenilirliğini belirtiyor: "Sözün fiiliyatla hiç bir ilgisi yoktur.

Aksi halde diplomasinin ne kıymeti kalırdı? Söz başka iş başkadır. Sözler fena niyetlerin ardına saklandıkları bir maskeden başka bir şey değildirler. Dürüst ve namuslu bir diplomasi hayatiyetini ancak kızgın demir üzerindeki su damlacığı kadar idame ettirebilir" (Sager, 1963:4-5).

Oldukça kısa süren bir devrimci eli açıklık evresinden sonra Bolşevik yönetimi, Çarlığın halkları hapsedme geleneğiyle yeniden bağlandı. Öğretide bir düzenleme ye uluslara yönelik kurnazca bir politikanın uygulamaya konmasıyla, Bolşevik yönetimi doğurduğu umudu yıkararak, imparatorluk egemenliğini daha da yetkinleştirdi (Altaylı, 1980: 15). Ancak bu yeni dönem oldukça önemli avantajlara da sahipti. İdeolojik büyü, zor kullanımı oldukça kolaylaştırıyordu. Bir Kazak, "burjuva ulusçuluğu"yla ya da "pantürkizm"le "Sovyet enternasyonalizmine", "Sovyet yurtseverliğine", "halkların dostluğuna" düşmanlıkla suçlanabilince, onu kamplara göndermek çok daha kolay oluyordu. Elbette büyük Rus ulusçuluğu, ideoloji tarafından allanıp pullanmak ve yeni bir görüntüye büründürülmüş olmak kaydıyla, en canlı duygu ve en etkili destekti. Böylece yerel halkların ulusçuluğu da dizginlenmiş olacaktı. Sovyet iktidarını, dünya yüzünde kendinden önceki tüm imparatorluk iktidarlarından ayırt eden avantaj, işgalin son derece ağır faturasından kurtulmaktı. İdeoloji, yerel halkın bir tür kendi kendini işgalini sağlıyordu. İdeoloji bir kez yıkıldı mı, büyük Rus halkının onun yerine koyacağı başka aracı yoktu (Cagnat, vd. 1991:141).

Böylece Sovyet emperyalizminin, selefi Çarlıktan üstünlüğünün ne olduğunu görüyoruz: Egemenlik çabası dünkü çabayla aynıydı, ancak şimdi halkları yönlendirmede çok daha ustalaşmış

ve ideoloji sayesinde aşırılıklarını haklı göstermenin aracını bulmuştu (Rorlich, 1991:186).

Stalin'in Orta Asya'daki baskısı, Bolşeviklerin daha ilk andan itibaren yerel siyasal eğilimleri ya da halkın beklentilerini görmezlikten gelmesinin bir devamıydı. Bolşevikler, komünizmi buna en az hazırlıklı olan bir topluma kabul ettirmek istiyordu. Orta Asya' da gördükleri kuramsal sorunu, gerçek çelişkilerle ya da devrim sürecinde toplumu bu çelişkilerle birlikte ileriye götürme gereksinimiyle değil, Asyadaki "uluslar sorunu" nun Marksist model çerçevesinde nasıl halledilebileceğiyle ilgiliydi. Uluslar sorunu Marksizmin bünyesi içinde kesinlikle en kötü tanımlanmış ve en az anlaşılabilir konulardan biriydi.

Sorunun püf noktası, daha geniş kapsamlı devleti tahrip etmeden küçük uluslara ne ölçüde kendi kaderini tayin hakkı verilebileceğiydi. İç savaşın gereklilikleri ve dogmanın Leninci yorumları kısa sürede başına buyrukluğu ortaya çıkardı. Kendi kaderini belirleme, artık yalnızca, fiilen tüm halkları Sovyetler Birliğine katmak durumunda olan dünya devrimi çerçevesinde görülüyordu. Yeni eğilim uyarınca proletarya, ilk sosyalist devletin olabildiğince geniş, birleşik ve bağlamalı olmasına ihtiyaç duyuyordu. Bu ise, büyük Rus şovenizmine kapıları ardına kadar açmak demektir. Sovyetler, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etme haklarının üstünde bir kuvvet olarak proletaryayı yerleştirdiler. Önceleri, bir ulusun bağımsızlığını kaybetmesi büyük bir felâket olarak görülürken, işçilerin haklarını kaybetmesi daha büyük bir felâket olarak görülmeye başlandı ve bu bakımdan özgürlükler buna feda edilmeye başlandı. Şu ayrıntıyı da unutmamak gerekir ki, o devirde, bütün işçiler Rus'tu.

1918 yılında Taşkentli bir yazar, halk arasında hakim olan havayı şöyle anlatıyor:

"Merkezi hükümet Bolşevik programının kendi kaderini tayin hakkını içerdiğini ilan etmişti. Yerel Müslüman nüfus % 95 çoğunluğuyla bunun kendisiyle ilgili olduğunu sandı. Fakat kısa bir zaman sonra Bolşeviklerin gözünde kendi kaderini tayin hakkının Türkistan'ı değil, yalnızca Hindistan'ı ve İngiltere, Fransa ve diğer burjuva devletlerinin nüfuz alanındaki ülkeleri ilgilendirdiğini öğrendiler" (Raşid, 1996: 39).

Osmanlı Devletinin son yıllarının ve daha

sonra Türkistan'ın iki önemli ismi de aynı yanlıya düşmekten kendilerini kurtaramadılar. Orta Asya'dan uzaklığına rağmen pantürkist düşüncelerin etkisiyle yörede tartışılmaz bir rol oynamak durumunda olan Türkiye'nin farkında olan Rusya, 1921 yılında olağanüstü bir oportünizmle çok ünlü bir Jöntürk önderi olan Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırı Enver Paşa ile diğer önemli isim Cemal Paşa'yı kullanmayı denedi. Enver Paşa, Türkistan'da Müslümanların emperyalizme karşı Bolşeviklerle birleşmesi gerektiğini bir süre propaganda etti. Cemal Paşa ise, bütün Türkistan'ın kumandanlığını Rusların kendisine vereceklerini ve Türkistan meselesinin o zaman Bolşeviklerle hakiki anlaşma yoluyla çözüleceğine başlangıçta inanıyordu (Cagnat, vd. 1992: 241). Ancak bütün Türkistan halkı gibi bu Paşalar da kısa bir süre sonra Bolşeviklerin gerçek niyetlerini anladılar. Enver Paşa, Sovyet Rusya'da bir seneden fazla bulunduktan sonra, Türkistanlıları, herhangi bir emperyalizmden önce kızıl emperyalizmden kurtarmanın şart olduğu fikrine gelmişti (Togan, 1981: 435).

Marks'ın kendisi de ileride uluslar ya da sömürgeler sorunu olarak tanımlanacak olan konu hakkında çok az yazmıştır. İrlanda sorunu üzerine "başkalarını ezen bir halk, kendi zincirlerini hazırlamaktadır" diye yazan Marks, Lenin'in kulak asmadığı bir uyarıda bulunmuştu. Marks, sömürgecilik karşıtı hareketleri destekliyordu, çünkü bunların Avrupa sömürgeciliğinin sonunu hızlandıracağını ve böylece Avrupa burjuvazisini zayıflatacağını düşünüyordu. Ama hiç bir zaman bir Marksist partinin iktidarı ele geçince, kendi sömürgelerine nasıl davranacağı ve ulusçulukla nasıl baş edeceği sorusunu sormamıştır. Lenin ise bu önemli yorumlama işini, her ikisi de Avrupa'da sürgünken, Stalin'e devretmişti. Bolşevik Partisi içinde azınlıklar uzmanı olan Stalin, 1913'te Lenin'in isteği üzerine kaleme almış olduğu ve daha sonra "Stalinci kategoriler" olarak adlandırılacak olan ilkelerde, ulus tanımını beş etkene dayandırmıştır: "Ulus; ortak bir kültür içinde ifadesini bulan ortak bir dil, toprak, ekonomik yaşam ve psikolojik yapı üzerinde temellendirilmiş istikrarlı bir insan topluluğudur" (Raşid, 1996: 40). Stalin'in sınıflamasına göre, kültür ve ekonomi olmadığı takdirde, o topluluk uygulamaya konmaması, gerçekleşmemiş bir ulus olarak yahut

narodnost olarak kalır. Bu durum ise Rusya'nın işine gelmekteydi; çünkü böyle bir ulus, günün birinde ekonomik ilişkiler içinde bulunduğu büyük ulusun içinde eriyebilir ve gerçek kimliğini kaybedebilirdi (Caroe, tsz: 29). Stalin başka etkenleri hesaba katmayı reddederek Bolşeviklerin ulusçuluk yorumunu gelecekte önemli sorunlar doğuracak ve istenilen yöne çekilebilecek bir cendere haline getirmiştir. Bu ilkelerin, hedefinden sapırcı bir amaçla kullanılması ile artık ulusların yuvarışı ya da serpilip gelişmesi değil, SSCB'nin bütünlüğüne zarar verebilecek azınlıkların dinamızının düzene konması hedeflenir oldu. Yaratılan yeni uluslar, bu kriterlerle sınırlandırıldı (Bennigsen, vd. 1981:150).

Ulusal kimliklerin tümüne saygı gerekçesiyle, bir çok etnik kimlikler parçalara ayrıldı. Nitekim Türkistan'da, iki ya da üç bütünlük halinde federe olabilecek Türk varlığı, on iki azınlık haline bölündü. Varlıklarının bilincine pek fazla varmamış olan bir takım halklar ortaya çıkarıldı ve her parçadan bir kültür, bir dil, vb. yaratılarak bu beş kategoriye donatıldı. Bazı gruplar bakımından son derece elverişsiz olan sistem, ileride görüleceği gibi, başkaları bakımından ciddi avantajlar sağlamazlık etmedi. Sonuçta tüm yukarı Asya'ya egemen olan Marksizm, bu bölgede toplumun yeni temeller, yeni zihniyetler üzerinde yeniden kurulmasını canlandırdı. 70 yılı aşkın bir süre boyunca SSCB'de uygulanmakta olan Marksizm, bu ülkede halkları etleri ve iradeleriyle yeniden biçimlendirmeyi esas aldı. Her durum ve koşulda, ister büyük isterse küçük olsun, tüm topluluklar tek olumlu ulusçuluğu, yani Sovyet halkının ulusçuluğunu kabul etmek durumunda kaldılar. En büyük sakıncası ise, bu yeni ulusun, Rus temelli oluşması ve oldukça hızlı bir biçimde bunların bütün özelliklerini bünyesine katması oldu. Süreç, 24 Mayıs 1945'te, Stalin Rus halkını "SSCB'nin yönetici gücü, en ileri ulus" (Cagnat, vd. 1992:148) olarak ululadığında tamamlandı.

1956'dan itibaren Ukraynalı Kruşçev, Sovyetlerin uluslar politikasındaki amaçlara ulaşılması gerektiği üzerinde tekrar durmaya başladı. Ulusun, sosyalizm kuruculuğuna eşlik eden ve bu kuruluş ilerledikçe zayıflayan tarihsel bir kategori olduğu fikrini yeniden canlandırdı. Kruşçev'e göre uluslar bu süreç içerisinde yok olmalıydı. Sovyetler Birliği, Stalinci modele uygun

üç aşamadan geçerek "bütün halkın devletine" doğru gitmeliydi: Birinci aşama, yani serpilip gelişme aşaması, yoksun bırakılmışlıkları aşmaktan ibaretti. İkinci aşama, Rusça'nın herkes tarafından öğrenilmesinde maddileşen ulusların yakınlaşmasına denk düşecekti. Üçüncü aşama ise, coğrafi çerçevenin birleşmesi ve ekonomik kesişme yoluyla kaynaşma aşamasıydı. Bu süreç, Sblizhenie ve Slijanie sözcükleriyle de özetlenebilir. Birincisi daha yakına gelmek, halkların etnik şuurunun biraz olsun kaybettirilerek birbirine yaklaştırılmasının ikincisi ise, bu yaklaşımın daha geliştirilerek yeni bir Sovyet insanının yaratılması, çeşitli Sovyet halklarının tek bir halk haline dönüştürülmesi anlamını vermektedir (Uludağ, 1992: 280; Caroe, tsz: 16).

Sovyet ve dolayısıyla Rus modeli doğrultusundaki bu birleştirici girişimin karşısında, çevredeki uluslar da bir büyük paradoks örneği göstererek, Stalin'in ulus teorisinin arkasına sığındılar. Brejnev döneminde, çoğu zaman Rus olan kaynaşma taraftarları ile, çoğu zaman yerli halklardan olan ulusların gelişmesine avantaj sağlayan Stalinci tezlerin harfiyen uygulanmasını savunanlar arasında dışa kapalı bir uzmanlar tartışması süre gitti. Tartışma 1975'te, üçüncü evre olan kaynaşmadan artık söz edilmez olduğunda yatıştı (Cagnat, vd. 1992: 148). Ne var ki, bu evrimin, tek bir ideolojiye katılmayla yavaş yavaş kendini belli edecek olan Sovyet halkı kavramının kullanılmasıyla, karma toplulukların ortaya çıkmasıyla, ortak bir kültür zemininin yaratılması ve karşılıklı değiştirilebilir seçkinlerin yaratılmasıyla kısmen gerçekleşmiş olduğu zamanla ortaya çıktı. Gerçekte SSCB'de her ulusallık, kendi özgüllüklerinin yavaş yavaş törpülenmesi, günden güne bir Sovyetleşme biçiminde ilerleyen bir evrim uyarınca, buna paralel olarak ve aynı biçimde tüm sosyalizm dünyasına yayılacak olan bir bütünlüğe gitgide katılmak durumundaydı.

Sonuç

Bu süreç hiç bir zaman tam olarak işlemedi. Orta Asya Türk halklarının Slavlara ve Çinlilere karşı yaşamlarını sürdürme içgüdüleri güçlü ve bilinen bir şeydi. Bu halkların tarihleri düşman bir ortama ve yakın ya da uzak boyların istilâlarına

karşı verdikleri mücadelenin tarihidir. Yüzyılın başında Çarlık Rusyası'na, ardından Beyaz ve nihayet Kızıl Orduya karşı direnişi neticesiz kalan Türk halkları; Sovyetler'in tüm dayatmalarını, Sovyetleştirme-Ruslaştırma çabalarını pasif bir direnişle karşıladı. Onların talimatları bütün düzeylerde güdük bir biçimde ya da kusurlu uygulanarak örgütlendi.

Türk halkları bir tür suç ortaklığı yaparak eğitim, bayramlar, gelenekler, örf ve adetleri kararlılıkla korudu. Bir Kazak yetkilinin Avrupalı yazarlarla 1972 yılında Almatı'da yapılan bir söyleşideki sözleri, Türk halklarının gizli direnişiyle ilgili önemli ipucu vermektedir: "Biz bugün bu ülkede Basmacı değil, etnografız " (Cagnat, vd. 1992: 249). Her ulusun, onu diğerlerinden ayıran kendine özgü geleneklerine ya da giysilerine gösterdiği ayrıntılı özen ve bağlılık göz önünde bulundurulduğunda, kendine özgünlük

(partikularizm) de direnişin önemli bir dayanağı olarak düşünülebilir.

Sovyetler'in kendini tasfiyesi ile haklarında doğru bilgileri ancak edinebildiğimiz Türk halkları, sömürgeci güce rağmen varlıklarını günümüze kadar taşıyabildiklerini bağımsız devletlerine sahip çıkarak ispatlayacaklardır.

Yeni Türk Devletleri, yüzyılın başında verilen mücadelenin tekrarlanmasına gereksinim olmadan kurulsun da, varlıklarını devam ettirmeleri için yapılması gerekenler belki bir o kadar büyük bir çabayı gerektirecektir. En önemlisi de geçmişin o "fakir ve kara halkını" bulmak ve onu siyasal yapıya ve karar mekanizmasına tekrar dahil etmektir. Bu da ancak Türk halklarının yüzyıllardır kendi kabuğunda korumayı başardıkları kimliklerini tekrar gün ışığına çıkarmalarıyla mümkün olacaktır. ■

KAYNAKÇA

- Alaşbek, Mahmut, (1987), "Kazakistan'da İsyân", *Türk Yurdu*, Eylül: 58-60.
- Altay, Balkan, (1987), "Alaş Orda Türkistan'da İlk Türk Hükümeti", *Türk Yurdu*, Kasım: 28-29.
- Atmaca, Abidin, (1978), *Sovyet Bolşeviklennin Program İlanı*, Eylem Yayınları, İstanbul.
- Bademci, Ali, (1975), *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Ve Enver Paşa*, C.I, Kutluğ Yayınları, İstanbul.
- Baysun, Abdullah Recep, (1945), *Türkistan Milli Hareketleri*, Zaman Kitabevi, İstanbul.
- Belgeler, (1990), *Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Koral Yayınları Belge Dizisi, İstanbul.
- Bennigsen, A. ve C. L. Quelquejay, (1981), *Stepte Ezan Sesleri, Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı*, (Çev. Nezih Üzel), Selçuk Yayınları, Ankara.
- Bennigsen, A. ve C. L. Quelquejay, (1988), *Sufî ve Komiser, Rusya'da İslâm Tarikatları*. (Çev. Osman Türer), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çağatay, Tahir, (1986), *Kızıl İmperyalizm VII*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara.
- Cagnat, R. ve M. Jan, (1992), *İmparatorluklar Beşiği SSCB, Çin ve İslâm Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, (Çev: Erden Akbulut-T. Ahmet Şensilay), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Çay, M. A. Ve J. Castagne, (1980), *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi (Ekim 1917-Ekim 1924)*, (Çev. Reşat Uzmen), Orkun Yayınevi, İstanbul.
- Chaqueri, Cosroe, (1984), *Bakü Kongresi*, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya- Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:14, Ankara.
- Çokay, Mustafa, (1988), *1927 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara.
- Devlet, Nadir, (1985), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- El-Farabî, (1993), *Kazak Tarihi*, Kazakistan El-Farabî Devlet Üniversitesi, Yepa Ltd. Şti., Ankara.
- Engin, Muhabay, (1976), "Kazak Türkleri", M Ergin, F. Agi ve N. Devlet, *Kazak Ve Tatar Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, 60-128, İstanbul.
- Gaucher, Roland, (19809), *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet Ve Siyasi Cinayetler*, Yeni Yayınları, İstanbul.
- Harmstone, Teresa Rakowska, (1990), "Nationalities And The Soviet Military", *Hajda And Beissinger, The Nationalities Factor In Soviet Politics And Society*, Westview Press.
- Hayit, Baymirza, (1962), *Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan*, Toprak Yayınları, İstanbul.
- Henze, Paul B., (1988) "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar, Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırmalar". (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), S. E. Wilvvush (Ed.), *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Yeni Forum Yayınları, 29-78, Ankara.
- İlgar, İhsan, (1990), *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, Ankara.
- İstiklalci, (1952), *Türkistan'a Dair Bazı Cereyanlar Hakkında Görüşlerimiz*, (Editör: A. Oktay), Kâğıt ve Basım İşleri A. Ş., İstanbul.
- Karaahmetli., Mehmet, (1976), *Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi ve Sovyet Rusya'daki Uygulanması*, Toplum Yayınevi, Ankara.

- Komatsu, Hisao, (1993), *20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya'da Türkçülük ve Devrim Hareketleri*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Lubin, Nancy, (1984), *Labour And Nationality In Soviet Central Asia*, Princeton University Press, Princeton
- Muhammedi, Renad, (1993), *Sırat Köprüsü: Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Olcott, Martha Brill, (1990), "Perestroyka In Kazakhstan", *Problems Of Communism*, July-Aug, 65-77. Oraltay, Hasan, (1973), *Alaş Türkistan Türkleri'nin Milli İstiklâl Parolası*, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul.
- Qitelqejay, Chantal-Lemercier, (1988), "İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar", (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), S. E. Winibltsh (Ed.), *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Yeni Forum Yayınları, 79-112, Ankara.
- Raşid, Ahmed, (1996), *Orta Asya'nın Dirilişi İslâm mı, Milliyetçilik mi?*, Cep Kitapları, İstanbul.
- Szporlittk, Roman, (1990), "The Imperial Legacy And The Soviet Nationalities Problem", *Hajda And Beissinger (Ed.), The Nationalities Factor in Soviet Politics And Society*, Westview Press.
- T, Y., (1954), *Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık*, (Ed. A. Oktay), Kâğıt Ve Basım İşleri A. Ş., İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi, (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Tulepbayev, B., (1991), *Kazak Kalay Aştıkka Uşıradı*, Kazak Üniversitesi, Almatı.
- Zenkovsky, Serge A., (1971), *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (Çev. İzzet Kandemir), İpek Matbaası, Ankara.

THE NATIONAL MOVEMENTS IN KAZAKSHTAN AND THE BOLSHEVIK ROVOLUTION

Haluk ÖLÇEKÇİ

Ahmet Yesevi University

ABSTRACT

The Central Asian Turks who underwent a wide cultural and political stir at the turn of 20th century struggled for independence on the heyday of Bolshevik Revolution and czardom Russia. Those years, that are very similar to situations in Central Asia nowadays, were the years when a good many of outstanding changes were witnessed. The system of closed society in chardom Russia began to dissolve as a result of a weakening central authority and ideological competition with the resulting conflict; an awareness was felt among the people under the effect of Turkish intellectuals.

It was in this period that the Kazakh National Party was founded. The party that was named as "Ala° Orda" aimed at an independent Turkistan in Central Asia. The Kazakh Independence movement centring around the Alaş Party and other trends of indepenence in Turkistan began to take on a new form

under the influence of Bolshevik revolution. In the meantime, the fight, of the White and Red armies were taking place in almost all Turkish countries including Idil-Ural Turks and Turkistan. The new regime immediately showed its, real face and the communist ideology with it, motto of the equality of peoples changed into a kind of totalitarianism only to serve the Russian imperialism. The efforts of the Bolsheviks to dictate communism on a society which was never ready to adapt it remained a sort of theoretical problem for the communist ideology in the course of solving the dilemma of "nations problem" in Asia.

Today it is with the collapse of the Soviet Union together with their dreams that a number of independent states replaced them and the aforementioned problems spontaneously disappeared.

Key Words:

National Movement, Bolshevik Revolution, Redarmy, Russian Emperialism

Народное движение и революция большевиков в Казахстане

Халук Ольчекчи

Университет имени Ахмета Яссауи